

Párbeszéd a barátságról

Irodalmunk alig több, mint ötvenéves, ami nem jelenti azt, hogy nulla pontról indult, hiszen az Erdélyben született alkotásoknak már addig is voltak olyan közös ismertetőjeleik, amelyek átmentődtek e két emberöltős literatúrába is. De ugyanakkor ez az ötven év sem a békés önépítgetés folytonosságát, hanem emberi és írói próbáktól nem mentes társadalmi-történelmi fordulópontok sorozatát jelenti. A folytonosság talán leginkább abban a nyugtalan keresésben nyilvánult meg, amellyel íróink igyekeztek elválasztani a helyesen értelmezett szolgálatot a provinciális beszűküléstől. Az elméleti érdeklődés többnyire a gyakorló kritikára szorítkozott, így az irodalmon belül is megfigyelhető az a súlyponteltolódás, amelyet legutóbb kultúránk egészéről állapítottak meg az irodalomcentrizmus-vita kapcsán. Kutató filológusunk vagy teoretikusunk kevés volt, de mostanában itt is friss erők, friss szempontok munkálnak. Irodalmunk, akárcsak művelődési életünk, igyekszik visszanyerni egyensúlyát. És ezzel eljutottunk az önmeghatározási igényhez, mely tulajdonképpen egészséges törekvést takar: a teljességigényt.

Többször olvashatunk ki elejtett félmondatokból olyan vélekedést, hogy nálunk (és általában Kelet-Európában) az íróembert mindegyre elszólítják a papír mellől közéleti gondok, ami nem mindig válik hasznára a művészi elmélyülésnek. Társadalom és művészet ilyenén szétválasztása félreértésre adhat okot; vizsgáljuk meg konkrétan azokat a feladatokat, amelyeket a hazai magyar író magára vállal.

„...a romániai magyar irodalom Románia 1919 utáni területén kialakult magyar nyelvű irodalom. Társadalmi meghatározója a romániai társadalmi valóság, valamint a romániai magyarság kisebbségi, illetve 1944 utáni nemzetiségi helyzete. Mindkét vonás megkülönböztető a magyarországi irodalomhoz viszonyítva, amelyhez azonban a nyelv és kulturális hagyományok tágran értelmezett közössége fűzi.” (Kántor Lajos—Láng Gusztáv: *Romániai magyar irodalom 1945—1970.*)

A meghatározásból kitűnik, hogy több tényező is van, amelyek sajátossá teszik literatúránkat, és látszólag többlet-feladatokkal terhelik, hiszen olyan jelenségekkel kell számot vetnie, amelyek partikulárisak (?), és talán semmi közülük azokhoz az általános értékekhez, amelyek egy művet — művészetet — az egyetemesség színvonalára emelhetnének. Hamis alternatíva ez is, íróink többször bebizonyították, hogy a többoldali meghatározottság semmiképpen sem hátrány (olyan partikularitás, amelyek az általánoshoz ne volna köze, nincs is). „Történelmi létfeltételei arra utasítják irodalmunkat, hogy a romániai kultúra vérkeringésébe ömlessze a magyar irodalom humanizmussal és európaisággal eljegyzett áramát Balassitól József Attiláig — s ugyanakkor romániaiságából adódó sajátos vonásaival termékenyítő többletet jelentsen a magyar kultúra számára.” (Uo.) Hang-

súlyozni szeretném, nem írható fel úgy a képlet, hogy adott egy irodalom plusz a sajátos feladatok, hanem ez így együtt az irodalom; s hogy jó vagy rossz? — ez önismeretünktől is függ.

A már említett sajátos helyzet nyilvánvalóan tükröződik a szépirodalomban, de az eddiginél nagyobb helyet kell elfoglalnia az elméleti kutatómunkában is. Önállóságunk éppen kötöttségeink helyes értelmezését, tudomásulvételét jelenti. A szépirodalmi fikció viszonylagos szabadságot élvez, nem kell tökéletes szinkronban mozognia a napi aktualitással. Ezért bizonyul sok esetben hatékonyabb eszköznek a szociográfia, a valóságirodalom. Talán nem véletlen, hogy a két világ-háború között erőteljesen érvényesült a szociológiai látásmód — gondoljunk az *Erdélyi Fialatok* falukutató mozgalomára. E törekvés magyarországi és kortárs romániai tendenciákkal (a Gusti-féle iskola) is érintkezett, de megvolt a maga jól elkülöníthető szerepe. Ugyanígy ma sem véletlen, hogy egyik legnagyobb sikerű könyvünk Sütő András szociográfiai ihletésű műve, az *Anyám könnyű álmot ígér*. Ebbe a sorba illeszkedik Beke György riporteri tevékenysége. Az a hajthatatlan igazságszeretet, amely riportjait jellemzi, most egy újabb jelentős könyvvel gazdagított bennünket.* Beke 56 romániai magyar, román és magyarországi íróat faggatott ki a román—magyar irodalmi kapcsolatokról. A többségükben az *Előre* vasárnapi mellékleteiben közölt beszélgetésekből szerkesztett interjúsorozat külön érdeme, hogy forrásmunkaként használható. Erre szolgál a bő névmutató is, amelybe már csak azért is érdemes belenézni, hogy kiderüljön, a barátságot olyan nevek fémjelzik, mint Emil Isac, Goga, Victor Eftimiu, Ady Endre, Gaál Gábor.

Egy olyan magatartás kézikönyve azonban a *Tolmács nélkül*, amelyet nem szűkíthetünk le a barátság fogalmára, hiszen egy nemzetiségi irodalom magatartásáról (tartásáról), objektivitásáról, egy másik irodalomhoz való viszonyáról, tiszteletteljes közeledésének és öntudatának szükségzerű egyidejűségéről esik itt szó. Beke György indítékai a kötetvégi önvallomásban idézett Szabédi-mondattal érzékeltethetők: „Allítom, hogy hasznos volna, ha néha kicserélnék szemüvegeinket, ha igekeznénk megérteni egymás életét, mert ezen keresztül a magunk életét is jobban megértjük.“ De a riporter nem elégszik meg az adatok felkutatásával, hanem az irodalmi (és nemcsak irodalmi) vonatkozások többoldalú megvilágításával próbálja feltérképezni egész nemzetiségi létünket. A román—magyar irodalmi kapcsolatok fókuszában teljes gazdagságában bomlik ki ez a problematika. Így juthat eszünkbe a közmondás: ...embert barátjáról — irodalmat kapcsolatairól.

E dokumentum-értékű beszélgetések a mellett tanúskodnak, hogy a barátság szálainak felgöngyöltése nélkül nem érthető meg egyetlen hazai magyar törekvés sem, másrészt tartalmukban is aláhúzzák azt a szándékot, amelyet Méliusz József így fogalmaz meg: „Mi a magunk részéről a testvériség minden vonatkozású megvalósulásához, elmélyüléséhez úgy járulhatunk hozzá a legeredményesebben, hogyha a testvériség szocialista viszonylatai között tudatában vagyunk nemzeti személyiségünknek.“ A gondolat vezérmotívumként bukkan fel többször is az interjúkban. Nem két különböző problematika egymásra vetítése ez, hanem a rész és az ebből kibomló egész felvázolása. Így kapcsolódik kétszeresen is a *Tolmács nélkül* az előbb említett teljességigényhez. Ilyen nagylélegzetű vállalkozáshoz olyan műfaj szükséges, amely a lehető legnagyobb mozgási szabadságot biztosítja. Ha akarom, érdekesítő olvasmány, ha akarom, kortárs irodalomtörténet. És ha akarom, Beke György személyes vallomása — hiszen ő irányítja a beszélgetést még akkor is, amikor látszólag szabadjára engedi az emlékezést. Imponáló a biztonság, amellyel

* Tolmács nélkül. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1973.

a témában mozog: hosszadalmas dokumentációnak kellett megelőznie a kérdéseket. De értékítélet helyett idézzük a Beke Györgynek válaszoló Engel Károlyt:

„Ezek a beszélgetések nemcsak olyan érdekes részleteket, mozzanatokat örökítenek meg, amelyeknek esetleg írásos emléküik nem maradt, tehát másként elefejtődnének, hanem a visszaemlékező interjúalany és az emlékezetet tudatosan irányító kérdező párbeszédéből már ismert eseményeknek is olyan súlypontjai kristályosodnak ki, amelyeket pusztán az adatok kaleidoszkópjából a legélesebb látású irodalomtörténész se tudná pontosan rekonstruálni. E beszélgetések értéke szerintem az emlékiratokéhoz fogható. Ha éppen hasonlattal akarok élni, úgy viszonyulnak az irodalomtörténeti rekonstrukcióhoz, ahogy a művészi rajz helyenként hézagos, de a belső lényegét sejtető körvonalai a fénykép természetűbb, de többnyire csak egy, legjobb esetben két dimenzióban érvényesülő rögzítéséhez.”

Nos, ez a „belső lényeg” éppen a magatartás hitele, igazsága, amellyel a megszólaltatott írók, irodalomkritikusok, szerkesztők a közeledés fontosságát hangsúlyozzák. Gáll Ernő filozófiai alapvetésű fejtegetései vagy Sütő András lírai fűtöttségű szavai egyaránt beilleszkednek ebbe a gondolatvilágba, amelyben mintegy kiindulópontként többször megfogalmazódik a megismerés kölcsönösségének elve (és gyakorlata). A Szabédi László emlegette „szemüvegcsere” így igazolódik a román írók válaszaiban is, kijelölve egyúttal a közeledés újabb állomásait.

Fontossági sorrendben az első ilyen állomás az értékek kicserélődéséhez szükséges nyelvi feltételek megteremtése. Nyelvi műalkotások esetében a fordításnak felbecsülhetetlen szerepe van abban, hogy az irodalmak *egymás mellett élése együttéléssé* válhasson. Közös talajon sarjadt irodalmakról lévén szó, gyakorlatilag minden jó művet tolmácsolni kellene. Az eltelt huszonöt év gyökeres változásokat hozott itt is, sikerült meghódítani a magyar olvasó számára a román irodalom maradandó értékeinek nagy részét. De a hódítás kölcsönös, gondoljunk mindenekelőtt a román közvélemény fokozódó érdeklődésére a hazai magyar művek iránt. A mennyiség növelése mellett a minőség állandó javítására kell törekednünk, kiküszöbölve a lélektelen tucatfordítást, és szigorúan megválogatva a lefordítandó alkotásokat. Meggondolkoztató, hogy a műfordító utánpótlás nem a legmegnyugtatóbb, jöllehet a román sajtó figyelemmel kíséri irodalmi életünket. A példa nem hiányzik: hogy csak kettőt említek: Veronica Porumbacu Vörösmarty és József Attila kedvéért tanult meg magyarul (legutóbb Weöres Sándor versei jelentek meg az ő tolmácsolásában); Avram P. Todor Petőfi összes verseit ültette át románra. Sütő, Bálint vagy Páskándi nagy visszhangot keltett művei románul is megjelentek, de a fordítás terhét még mindig az idősebb vagy a köznépmenedék viseli a vállán. Ludas ebben az iskolai irodalomoktatás is: ma, amikor a különböző tantárgyak összefonódásáról beszélünk, merevnek tűnik az a módszer, amely nem ragad meg minden kínálkozó alkalmat, s nem használja fel azokat a közös tartalmi-tematikai vonásokat, amelyek az ismerkedést szolgálhatnák.

Ezt a gondolatot viszi tovább Domokos Géza is, amikor irodalmon túlmutató célokra töpreng (nem is lehet ez másként): „Nekünk a Kritérionnál arra is gondolnunk kellene, hogy román nyelven magyarságismeretet megnyitó értekező prózát kiadjunk.” Ezzel cseng össze Emil Giurgiucă megjegyzése: „Nem jelent meg [...] mostanáig román nyelvű eligazító mű a romániai magyar irodalomról, mint amilyen hajdanán a Ion Chinezué volt az 1918 és 1928 közötti időszakról. Egy ilyen eligazító kalauz nagyon kellene.”

Visszakanyarodva a középiskolához: a megismerés, a barátság alapjai itt rakódnak le. A komparatív irodalomkutatást itt is hasznosítani lehet, végigkísérve azokat az érintkezési pontokat, amelyek jobban megvilágítják magát az illető

irodalmat is. Anélkül persze, hogy átesnénk a ló túlsó oldalára, mert „számos toll- és nyelvforgatónk vulgarizálódott buzgalmából születtek a rokonítás számai ikrei“ (Sütő András). Számunkra mindenesetre óriási nyereség lehet, hogy már az iskola padjaiból két irodalmi hagyomány ismeretét hozzuk magunkkal. E nyereséget kár lenne elpazarolni vagy eredendően csak nyelvtanulássá degradálni (erre is van példa bőven).

Tehát a nyelvi-irodalmi kapcsolatok kiszélesítése, amely nemcsak az írói tevékenységben, hanem az elméleti érdeklődésben is jelentős helyet foglal el, a közös sors természetes követelménye és egyben irodalmunk lényegi kérdése is. De ugyanakkor lényegi az a törekvés, hogy „... az egységben a természetes különbözőségek értékeivel képviseltessük magunk. Nemcsak írökként: egy közösség küldötteiként is“ (Sütő András). És ez már irodalomelméletünk, esztétikai foglalatosságaink hiányait is sejteti: jó ideig meglepően szinkrónban mozogtak a kortárs román tendenciákkal, néha pedig éppen a különbözőségek mosódtak el. A felszín rezdülései helyett a lényegbeli azonosságra kellene törekednünk. Ez pedig végtermékben nem több, nem kevesebb, mint a józan valóságlátás.

Úgy tűnik, jobban körül kell határolnunk a „különbségek“ fogalmát, már csak azért is, mert sokszor hamisan értelmezzük azt a közösséget, amelyet az azonos társadalmi alap képvisel. Ez csak az egyik (nyilván a legfontosabb) meghatározója a hazai magyar irodalomnak. A kulturális-nyelvi hagyományt egy percig sem téveszthetjük szem elől, s Beke György könyve éppen azt bizonyítja, hogy ennek a hagyománynak a nevében lehet és kell kitárni azt a bizonyos világra nyíló ablakot. De az azonos társadalmi alapon belül is van egy megkülönböztető vonás: a nemzetiségi lét, amelynek realista ábrázolása mindkét fél érdeke. Az együttélés problematikájának felszínén tartása nem kényszerű írói kötelesség, hanem fontos meghatározó tényező. Hogy a magyar, illetve román író Ionnak vagy Jánosnak szólítja egyik-másik hősét, még csak a kötelező udvariasság keretein belül mozog, ennél mélyebbre kell nyúlnunk. Receptet erre nem lehet és nem is szabad adni. És főként nem szabad problémátlannak mutatni az együttélést.

A kölcsönös megismerés igényének, az őszinte szembenézésnek egyik legszebb példája a Titus Popovici tollából a *Luceafărulban* megjelent *Falsă tratat de amintiri* (Álértekezés az emlékekről). Annak idején szó esett a sajtóban arról, hogy e példaadás minket is kötelez. Természetesen nemcsak minket. Bátrabban kellene érvényesíteni azt az elvet, hogy — éppen az együttélésből adódóan — nincs olyan kérdés, amelyben csak a román vagy csak a magyar író illetékes. Másképp mindig lemaradunk egy lépéssel.

Amint láttuk, Beke Györgynek sikerült kirajzolnia a román—magyar írói kapcsolatokból nemzetiségi létünk koordinátáit, bebizonyítva, hogy az irodalom (az irodalmi kapcsolatok) nem exkluzív körök csemegéje; nem öncél, hanem eszköz valóságunk megismerésére (és ha szükséges: megváltoztatására).

A *Tolmács nélkül* folytatja azt a hagyományt, amelynek főbb állomásai a „Vallani és vállalni“-vita, a Vásárhelyi Találkozó, Gaál Gábor egész munkássága vagy legutóbb Kántor Lajos és Láng Gusztáv közös irodalomtörténeti munkája. A kötet értékei vitán felüliek — annál többet kellene vitatkozni e könyv kapcsán mindarról, ami egymás megismerését (tehát önismeretünket is) elősegítheti.

Jó példával a kolozsvári *Tribuna* szerkesztősége járt elől, amikor román és magyar írók részvételével kerekasztalt szervezett a könyvről. Reméljük, nem visszahangtalanul. Mert a *Tolmács nélkül* természetesen románul is megjelent.

Markó Béla